

HANA I MALKA

I

Jednog vedrog i vrlo hladnog jutra u mjesecu februaru 1944 pristupila je magazinskom činovniku u Chopinovoj ulici u Lublinu neka žena u trošnom jesenjem ogrtaču tamnosive boje i teškim, ponešto prevelikim cipelama. Došla je sa praznim laganim koferom, koji je bez vidljiva razloga vrlo oprezno stavila pred sebe na pod. Žena je bila visoka i koštunjava, izgledala umorna i mrzovoljna. Na reveru ogrtača imala je prikopčanu izbljedjelu i zgužvanu kiticu umjetnih ljubica.

— Heil Hitler!

Činovnik podigne načas svoju uglatu masivnu glavu. Pritom mu se na glatko izbrijanoj šiji nabraše tri debela popriječna nabora. Ne uzvativši joj pozdrav, spusti opet glavu nad spisak i nastavi zbrajati duge kolone brojaka. Jedanput je nasred kolone prekinuo i počeo iznova. Da bi se bolje koncentrisao, izračunavao je poluglasno: „... i devet su sedamdeset i pet i četiri su sedamdeset i devet...”

Prostorija u kojoj je činovnik sjedio bila je predvorje nekadašnjeg kina. Za raznim je stolovima sjedjelo još desetak drugih činovnika i činovnica, ali osim ove žene nije bilo drugih stranaka. Bilo je još vrlo rano izjutra, tek što je uredovanje počelo.

Svršivši s računanjem, činovnik ustane i pride improviziranom pultu, pred kojim je žena stajala. Bio je kratkonog, debeo i astmatičan. Nosna kost je bila uleknuta, a donja vilica kao u buldoga isturena.

— Heil Hitler! Što biste vi?

Žena mu pruži parče papira. — Imam ovo pismo za vas.

Pismo nije bilo kuvertirano a imalo je svega tri retka: „Izručite uz potvrdu gospođi Ilse Lehmann iz Berlina, sada u Lublinu, jedan kostim, dvije bluze, dva para donjeg rublja, dva para svile-

nih čarapa i jedan par dječjih cipela." Potpisan je bio komandant SS-policije u Lublinu.

Činovnik se bez riječi vrati svojem pisaćem stolu, izvadi blok, premjesti indigo-papir i prepíše doznaku. — Koliko je staro dijete? — upita.

— Šest godina.

— Muško?

— Ne. Žensko.

— Ime?

— Grete.

— Potpišite ovdje!

Žena potpisa.

— Na desna vrata. Četrnaesto odjeljenje.

Tri nove stranke, dvije žene i jedan muškarac udoše ogledavajući se bojažljivo.

Ilse Lehmann iz Berlina, sada u Lublinu, pođe na desna vrata i uđe. Ušla je u gledalište kina.

Prvo što je razabrala bio je miris starih jutelih vreća. Ogromno i, uprkos električnoj rasvjeti, polumračno gledalište bilo je adaptirano kao skladište. Primitivni boksovi od jelovih dasaka, poredani uz zidove, krcati su sortiranom robom: muškim i ženskim odijelima, rubljem i obućom. Uz jedan su zid do vrha prve galerije naslagane u više redova hiljade vreća napunjenih odjevnim predmetima. Na podu leže veliki drveni sanduci. U jednom su džepni noževi, u drugom četke, u trećem aparati za brijanje, u četvrtom dječje igračke. U svakom sanduku predmeti svoje vrste, od džepnog ogledalca do podvezica za čarape. Nekoliko tuceta ljudi, uniformiranih i u civilnim odijelima, zabavljeno je sortiranjem, zamotavanjem i prenošenjem stvari. I na galerijama je živo; čuje se smještanje i premještanje sanduka, zabijanje čavala, dozivanje i komandovanje, ali vidjeti nije nikoga.

*

Nisam siguran, zna li prijazni čitalac kamo je ušao, prateći u razvoju ove pripovijesti gospodu Lehmann iz predvorja u gledalište nekadašnjeg kina u Chopinovoj ulici u Lublinu. Ako mislite da je to neka robna kuća, neki kooperativ ili neko javno skladište, onda ste dakako u teškoj zabludi. Ništa se tu nije ni kupovalo ni prodavalo, nego je to bila neka ustanova svoje vrste, koju nećete razumjeti, ako vam je ne objasnimo.

U ono je vrijeme Njemačka još bila jaka, moćna i dobro organizovana sila. Još je imala mnogo stotina divizija, još je imala i ratnih brodova i podmornica, i topova i tenkova, i još je vladala stotinama miliona zarobljenih naroda. Još je bila i strašna i opasna, nasrtljiva i krvožedna, ali — u ono je vrijeme crv neimaštine dobro već bio nabušio deblo njemačkog hrasta. U ono vrijeme Hinze i Kunze, Schulz i Schmitt, a s njima i milioni drugih Nijemaca, nisu više imali ni dobrih cipela, ni cijelih gaća, ni dovoljnog odijela, a

žene njihove isto tako. Nekad, u Wotanovo doba, bilo je Nijemcu lakše. Kad bi mu ustrebala zimska kabanica, ili kad bi morao da se pobrine za garderobu svoje žene ili svojih kćeri, onda bi Dahlke ili Piefke pošao u teutoburšku šumu ili u močvare donjeg toka Labe i tu bi ubio vuka i risa, vidru i dabra, skinuo bi im krzno, i problem bi za njega bio riješen. Ali, u teutoburškoj šumi danas nema više krznaša, a ris i dabar izumriješe gotovo svuda u svijetu, i tako su Dahlke i Piefke, u kojih stari lovački instinkti još nisu sasvim bili izumrli, počeli loviti Židove.

Ipak — stvar ne smijete shvatiti sasvim doslovno. Ne smijete sebi taj lov zamisliti kao da je Dahlke ili Piefke negdje u zasjedi s puškom dočekao nekog Katza ili Schapira, ispalio mu tri metka i trbuh i potom mu skinuo cipele, pantalone i kaput. To nipošto! Pucati na čovjeka, na kome je još kaput od engleskog Crombya, koji ti želiš obući, ne može biti racionalno i ne može se, u državi u kojoj vlada red, ni tražiti ni dopustiti da si svaki Piefke sam lovi svoga Židova. Tako se veliki ekonomski problemi ne rješavaju. Zato je Njemačka, naoružavši nekoliko miliona Piefkea, organizovala trajnu hajku na Židove loveći ih u masama svuda u Evropi, dokle god je sezala njihova vlast i sila. Ovako ulovljene Židove otpremali su u Majdanek, Oswiecym, Kalugu i dvadesetak drugih logora. Tu bi ih najprije do gola svukli, a onda tek u svojim, za to naročito sagrađenim, fabrikama smrti ubijali a lješine im spalili.

Da, židovske su lješine spalili. To, strogo uzevši, ne spada u ovu pripovijest; to samo konstatujemo u čast Nijemcima, da nam se ne kaže da o njima iznosimo samo rdave stvari. Nije, naime, istina da su Nijemci od ubijenih Židova pravili sapun. To su izmislili nespretni i neuki reporteri, koji nikad nisu vidjeli do kože i kostiju omršavljele Židove u njemačkim logorima i koji ne znaju da se sapun pravi od masti. Takove laži ne treba ni o krvnom svojem neprijatelju prenositi.

Istina je, naprotiv, da su Nijemci židovskim lješinama, prije nego što bi ih bacili u peći za spaljivanje, vadili iz ustiju zlatne plombe, mostove i proteze. Nije toga doduše mnogo, što pojedinac ima zlata u ustima, ali je Njemačka u dvije godine ovog intenzivnog eksploataisanja židovskih lješina ipak sabrala više zlata negoli ga je Engleska Imperija u isto vrijeme dobila iz svojih južnoafrikanskih zlatnih rudnika. I ovo ne spada u našu pripovijest, ali smo ipak usput zabilježili, da bi budućim historičarima bilo lakše vremenski tačno i pouzdano odrediti „zlatni vijek” njemačke povijesti.

Što tu, dakle, vidite, u tom gledalištu kina u Chopinovoj ulici u Lublinu, to je ostavina ulovljenih, ubijenih i spaljenih Židova, sabrana, sortirana i proknjižena njemačkom marljivošću i njemačkim smislom za red. Pa kad će Schulze u Hamburgu ili Fritze u Nürnbergu trebati cipele ili hlače, a žene njihove čarape, košulje ili steznike, odrezaće iz svojih potrošačkih iskaznica dvadeset, pedeset ili sto tačkica i dobiće na određenom mjestu, uz snižene cijene, cipele, hlače, čarape, košulje, steznike i sve drugo, „dok zaliha

traje". Sve što je Židov još ponio sa sobom na put u smrt, samljeveno je na taj način u tačkice, pri čemu je, dašto, sam život Židova u tom njemačkom sistemu vrijedio manje negoli jedna jedina od onih tačkica što ih ljeti muhe prave na prozorskim staklima.

*

Na četrnaestom je odjeljenju izdavao robu na malo uniformirani činovnik četrdesetih godina. Imao je dug tanak vrat sa krupnom grlenom jabučicom, a zbog zapušena nosa stalno je pravio thn-thn. Preuzevši doznaku i bacivši jedan pogled na ženu, dao se na traženje. Izvlačio je iz pojedinih pretinaca robu i opet je vraćao, a pri tom je pokušavao zapodjeti razgovor sa ženom.

— Već dugo ste u Lublinu?

— Pet dana.

— Tako. Thn. Dosadno je ovdje.

Ilse Lehmann ne odgovori.

— Roba nije više najbolja. Ranije smo bolju imali.

— Kako to? — upita Lehmannica ravnodušno.

— Hja! Znete, kako je. Thn! Oni s boljom garderobom, oni su već svi... — činovnik napravi kratku gestu rukom. — Ovo, što sada likvidiraju, jedva da pokrije režiju. Evo!

Na daski je pred ženom ležao kup robe, a ona stade razgledati. Kostim joj je odgovarao. Sukno je bilo dobro i daće se prepraviti. Ipak je još razgledala dva druga i ostala pri prvom.

— Ova je bluza krpljena, — prigovori žena i izdvoji bluzu iz kupa.

— Šta ćete, krpljena je, — reče činovnik i vrati bluzu na kup.

Dvije crvene pjege iskočiše ženi na obraze, ali ne reče ništa. Počela je pregledati čarape. Bile su slabog kvaliteta, jedan par od njih na mnogo mjesta pamučnim koncem popravljen.

— Ne bih li mogla dobiti bolje, barem jedan par boljih?

Pogledala je činovnika i nasmješila mu se bojažljivo.

— Bolje čarape — pogledaćemo. Thn. — Našao je bolje i dao joj.

Donje rublje bilo je sasvim slabo, iznošeno i mnogo popravljano. Žena ga neodlučno premetala iz ruke u ruku, otvarala i presavijala. Zatim ga metne na kup i dohvati cipele. Bile su trošne, otrcanih kapica i iskrivljenih potpetica. — Premalene su, — reče.

Činovnik uze tražiti druge. — Imate li udoban stan? — upita tražeći.

— Tako, tako. Sobicu i kuhinju na mansardi.

Činovnik metne drugi par cipelica pred nju, skoro nove, krznom obrubljene i toplo postavljene od smeđe, kao rukavica podatne kože. — Ovo bi bilo nešto za malu — kako ono rekoste da se zove?

— Grete.

— Jest, Grete. Djecu mnogo volim, vjerojatno i vi. Kako ne bi? — Potom dohvati cipele i nagne se prema ženi. — Možemo li se vidjeti večeras? — Grlena mu se jabučica nervozno dizala i spuštala duž tankog vrata.

Žena trgne glavom natrag. Čovjek je gnusno zaudarao iz ustiju.
— Kako to mislite? — upita bojažljivo, a blijedi joj se osmjeh opet vrati na lice.

— Samo tako, — reče činovnik promatrajući potplate cipelica.
Žena uze opet pregledati donje rublje. — Ovo ne vrijedi skoro ništa. Raspašće se u prvom pranju.

— Zaista, ne vrijedi mnogo, — potvrdi činovnik ravnodušno. Žena mu se nije mnogo sviđala. Bila je mršava, a on je volio prsate i gojazne. Znao je, međutim, da je na slaboj cijeni u žena i da ne smije biti izbirljiv. Iz jednog pretinca dohvati garnituru donjeg rublja, položi je preda se i stane da je, tobože zaposlen, preslaguje. — Ovo je, dakako, bolja roba, — reče potom razgledajući sitan švicarski vez na blijedoružičastoj svili.

— Kad biste mi htjeli... — Žena ne doreče. U zraku je još lebdjelo pitanje „možemo li se vidjeti večeras” i tražilo odgovor. Pogladila je požudnim prstima svilu i pogledala vez s lijeve strane. — Ti su znali živjeti, ti da! — reče zatim ne prestajući gladiti svilu.

— Sve je ovo ukradeno, — reče činovnik, — sve što tu vidite. I još mnogo više.

Žena se lecne. — Što to govorite!

— Mislim — Židovi su ukrali. Mi samo vraćamo pravom vlasniku, radnom narodu.

Rekao je to bez emfaze, bez trunke patetičnosti, poslovno i doktrinarno. — To smo mi stvorili. To je naše — thn.

— Tako je, — potvrdi žena mlako. — Vi mnogo razmišljate, vi ste zacijelo mnogo sami?

— Kako znate? — upita činovnik.

— To se osjeća. I ja sam osamljena. Kad padne noć i kad spremim dijete u krevet, prosto ne znam što da radim.

— Volite li piti čaj? — Činovnik joj se opet približi svojim zadahom.

— Mnogo, — reče žena, — ali ga nemam, a šećera imam jedva za dijete.

— Donijeću večeras čaja i šećera, — reče činovnik. — Dajte mi vašu adresu.

— Sobjeskova 82 na četvrtom spratu, piše vam na doznaci. Nego — pogledajte: ovo bi trebalo da mi izmijenite. — I opet mu pokaza zakrpljenu garnituru donjeg rublja.

— Večeras, — reče činovnik, — strpite se do večeri. Donijeću i lutkicu za malu. Ja se zovem Schmalzgruber. August Schmalzgruber.

Žena poslaže robu u kofer. — Doviđenja, — reče i ode.

Pola sata kasnije ušla je u svoj rekvirirani stan. Kao svakiput kad bi ulazila ili izlazila, tako joj i sada pade u oči mezusa na do vratniku. „Mora da je neki termometar ili električni osigurač”, pomisli. U sićušnom pretsoblju nije bilo ničega osim jednog praznog drvenog sanduka bez poklopca. Staklena vrata koja su vodila u sobu bila su otvorena. U sobi je bilo ledeno hladno.

— Dugo te nema, — odazove se tanak bojažljiv glas iz dječjeg kreveta. Dijete je u njemu ležalo, pokriveno do vrata perinom, a velike je oči upiljilo u kofer što ga je mati još uvijek držala u ruci.

— Kupila sam ti cipele, — reče žena. — Sad ću skuhati doručak, a kad bude u kuhinji toplo, ustaćeš i obući ih.

— Sa kopicama cipele? — upita dijete.

— Vidjećeš, — reče mati i ode u kuhinju. Odnos između matere i djeteta nije bio dobar. Dijete je bilo plod propisane jednogodišnje radne službe, koju je Ilse Lehmann provela negdje u Mecklenburgu. Od četrdeset do pedeset mladih ljudi iz susjednog muškog radnog logora s kojima je u to vrijeme došla u ljubavne veze, jedva da je ikoga i po imenu zapamtila i nije ni slutila s kime je zatrudnjela. Ovo dijete je ni s kim nije povezivalo i ni na koga sjećalo. Nije ga nikad željela imati, a sad, kad je upalo u njezin život, osjećala ga je kao teret i smetnju. Primala je, doduše, od države naknadu za troškove njegova uzdržavanja, ali to joj ga je još i više otuđivalo. Smatrala je da više pripada državi negoli njoj.

Pa dok je mati u kuhinji potpirivala vatru i priređivala doručak, dijete je mirno ležalo u svom gvozdenom dječjem krevetu zagledavši se u slike starog bradatog Židova i stare Židovke nad bračnim krevetima. Slike su bile uokvirene uskim nejednakim drvenim okvirima, a staklo na slici bradatog Židova bilo je puknuto. Prelom je tekao u luku oko gornjeg lijevog kuta slike i pogodio pritom starčevo oko. Uslijed toga je izgledalo da starac škilji.

II

Nećemo se zaustavljati pripovijedajući stvari za koje će svaki čitalac i sam pogoditi kako su tekle i kako su se dalje razvijale. Treba li reći da je gospodin Schmalzgruber uveče došao gospođi Lehmann u posjetu? Naravno da je došao i naravno da je donio ne samo svileno rublje, čaj i šećer, nego i svoju vlastitu pidžamu. I naravno da je prenoćio ne samo ove nego i mnogo slijedećih noći kod gospođe Lehmann. I lutku je donio. Imala je prave plave kose i staklene oči u porculanskoj glavi. Bila je odjevena u plavu cvjetastu haljinicu sa crvenom pregačom, a o vratu je imala niz koralja. Ne treba isticati da je za trajanja ove idile Ilse Lehmann iz Berlina, sada u Lublinu, u velikoj mjeri upotpunila svoju garderobu. I nikoga neće iznenaditi što je jednog dana, kad je gospođa Ilse već bila otupjela za loš zadah iz njegovih ustiju, a dijete se već priučilo da mu govori striko, Schmalzgruber odjednom izostao. Prijazni čitalac i sam pogađa razlog: namjerio se na drugu Ilsu, za glavu višu od njega i nadarenu od majčice prirode tolikim obiljem nabujalih formi da su i najsmionija njegova očekivanja i najrazbludniji njegovi snovi u zbilji i stvarnosti daleko prevršeni bili.

Ne, nećemo se duže zaustavljati pri sporednim licima i sporednim stvarima i vrijeme je da poklonimo svu našu pažnju glavnom

licu ove pripovijesti. Glavno je lice lutka koju je Schmalzgruber donio maloj Greti, a ta se lutka zove Hana.

U malom jednosobnom stanu u Sobjeskovoj ulici broj 82, u kojem sada u ovom času u bračnim krevetima spavaju mirnim i zadovoljnim snom Ilse Lehmann i August Schmalzgruber, a u gvozdenu dječjem krevetu mala Greta s lutkom u naručju, stanovala su prije toga četiri druga lica: otac i mati, Malka i Hana. I samo se lutka Hana, nakon više od tri mjeseca, vratila u svoj stan.

Ako vas zadovoljava, uzmite to kao puki slučaj da je Schmalzgruber, posegnuвши onoga dana u veliki sanduk s dječjim igračkama od nekoliko stotina lutaka, dohvatio baš ovu. Gdje god je zbivanje u svijetu povezano uzročnom vezom tanjom od broskog užeta, čovjek se priučio da to zbivanje pripiše djelovanju toga slijepog i bezličnog, neodgovornog i svemoćnog slučaja. Ali mi znamo da to nije bio slučaj, i kad to ne bismo pouzdano znali, ne bi nam ni vrijedilo ispričati vam ovu pripovijest.

Površni ljudi misle da su lutke mrtve stvari kao što je mrtva stvar stolica na kojoj sjede, krevet u kome spavaju, ili auto u kome se žure da svoju nestrpljivost prenesu s jedne tačke na drugu. Oni ne znaju da je dječja duša od svog stvoritelja dobila na put djelić njegove stvaralačke moći, kojom ona oživljuje i oduhovljuje sav onaj mrtvi svijet kojim okružujemo ne samo sebe nego i svoju djecu, čim stupe u život. Površni ljudi ne znaju da male djevojčice vode duge razgovore sa svojim lutkama, prave pravcate razgovore ispunjene pitanjima i odgovorima, smijehom i plačem, ukorima i pohvalama, svadama i izmirenjima. Šta mi znamo o toj vreloj i još neistrošenoj dječjoj duši! Mi se sav svoj vijek trudimo da napunimo glavu dvostrukim knjigovodstvom, rimskim zakonima, grčkom filozofijom i kozmogoniskim teorijama, stvarima vrlo korisnim i za našu ličnu sreću neophodno potrebnim. I kad smo se izvještačili u svim vještinama i naduli se svim postižljivim znanjem, onda nam duša, taj dječji naš organ koji smo dobili u zaštitu našeg djetinjstva, postaje nepotrebna i suvišna da bi najzad u nama odrvenjela kao stara usahnula rotkva bez soka i ukusa. Pa odakle da shvatimo onda da u dodiru s tom dječjom dušom drveni konjići i porculanske lutke, vojnici od olova i medvjedi od pliša žive pozajmljenim, doduše, ali pravim životom? I da im taj pozajmljeni život još i onda ostaje kad su već izišli iz magičnog dosega te dječje duše, kao što neki dragulji još i noću zrače svjetlo što ga, danju obasjani, primiše od sunca. Jest, tako je to i zato vam se ne treba čuditi, i nemojte odmah pozivati slučaj u pomoć da vam objasni stvari koje ne umijete svrstati u prirodni red. I Schmalzgruber je, prije negoli je postao Nijemac, imao dječju dušu. I premda mu je od te duše pod troskama i pepelom njegova ničemstva preostala samo još jedna jedina sitna iskrica, ipak je još i ta posljednja iskrica, u posljednjem trenutku prije no što je i ona utrnula, imala dovoljno moći da mu upravi ruku prema lutki Hani koja je, čuvši onoga dana o čemu se radi, jasno i razgovijetno izrekla: Uzmi mene, ja sam iz Sobje-

skove 82. Međutim — ako vam se sve ovo čini odviše komplicirano i nerazumljivo, odviše nastrano i premalo vjerojatno, vi možete, kako već rekosmo, prizvati i puki slučaj u pomoć, što je svakako udobnije i što vas ni na što ne obvezuje.

Bilo je oko ponoći, kad se je pun mjesec najzad uspio toliko ispeti nad gradske krovove da je mogao ubaciti kosi trak svoga svijetla u sobu. Studen se od jutra još pojačala. Na prozoru je manjkalo jedno staklo, a na otvor je, iako je bio oblijepljen komadom novinskog papira, strujao leden zrak unutra. Od časa do časa zapucketala bi neka daska u ormaru, ili u podu, i ništa drugo nije prekidalo tišinu.

U sobi je sve spavalo mirnim i zadovoljnim snom, osim dakako Hane, jer lutke nikad ne spavaju, pa ni one koje uvraćaju svoje staklene oči, kad ih polegnete. Hana je ležala u naručju male Grete i pokušavala da sredi svoje misli, što joj je samo teško polazilo za rukom. Njezina je glava bila ispunjena pilovinom, a misliti čak ni čovjeku, koji za taj posao ima kakav-takav mozak, nije lak posao.

Hana se vratila u svoj svijet, ali se nikako nije snalazila u njemu. Nešto se izmijenilo, ali šta? Ne zaboravite da lutke nemaju svojih čutila kojima bi se u zbivanju i prostoru snalazile. Ne dajte se zavesti time što su lutke napravljene na ljudsku priliku, pa imaju i oči i uši, nos i usta. Kad bi im to nešto vrijedilo, onda bi samo bogataške lutke živjele. A što bi onda bilo od sirotinjskih lutaka? Od lutaka napravljenih od jednog krumpirića zavezanog u krpicu šarenog sukna, pa morate napregnuti svu svoju maštu da biste u njima naslutili nešto ljudskog lika. Ovakve bi lutke onda bile unaprijed osuđene na vječno mrtvilo. A ipak su i to lutke kao sve druge i mnoga je od njih svoj kratkotrajni vijek proživjela u većem kraljevskom sjaju i raskoši negoli najsavršenija fabrička tvorevina.

— Bako, čuješ li me, bako? — ogłosi se najzad Hana, kad nije umjela dalje. — Što se je dogodilo ovdje?

Baka se prene u svom drvenom okviru. Umorne njene i malo drhtave staračke ruke bespomoćno su joj ležale skrštene u krilu. Ukočena i namještena sjedjela je u svojoj fotelji plaho se smješkajući. Ali i taj osmjeh bijaše namješten. Oči su joj ostale pritom ozbiljne i pune žalosnog životnog saznanja.

— O čemu govoriš, Hano? — zapita baka.

Stari bradati Židov prisloni ruku iza uha i naže se prema svojoj ženi: — O čemu je riječ? — Bio je nagluh a vrlo znatiželjan.

— Hana se vratila, — odgovori baka. — Hajde da čujemo što će reći.

Dvije se tanke sjenke, kao od najtanje magle satkane, skinuše iz svojih okvira. Djed i baka nagnuše se nad gvozdeni dječji krevet promatrajući strano dijete sa lutkom u naručju.

Sa bakina je vrata o crnoj baršunastoj vrpici visio zlatni medaljon. Možda i nije bio baš od pravog zlata i možda je Malka malo i uveličala, pričajući Hani o čudesima njegovim. Dao se rasklopiti, a unutra je, pod staklom, bio pohranjen pisani amulet, koji je baku branio od svega zla.

Drhtavi bakini prsti kliznuše preko lica djeteta.

— Hano, — reče strogo, — ovo nije naša Malka!

— Nije Malka? — opetova Hana. — A gdje je? Zar se još nije vratila?

— Nitko se nije vratio, — reče bradati Židov mršteći obrve. — Ovo su ovdje sve sami strani ljudi. Ja ih ne poznajem.

— Gdje si ostavila Malku? — zapita baka. — I šta je sa Ciporom? — Cipora je bila bakina kći, Malkina mati.

— A za Davida ne pitaš? — začudi se bradati Židov.

Baka odmahne rukom. Koliko puta da mu još ponovi da se David neće vratiti? Da je David pao. Ne razumije li? Pao je! Tako se kaže kad se neko ne vraća. Odmah upočetku, negdje kod Čenstohove. Sve zaboravlja starac!

— Gdje sam ostavila Malku? I šta je sa Ciporom? — ponavljaše Hana zamišljeno. „Nitko se nije vratio”, veli djed i: „ovo su ovdje sve sami strani ljudi”. Kako da to sredi u svojoj siromašnoj glavi?

Hana pamti događaje, ali ne razabire suvislosti među njima. Treba s bakom govoriti. Njezine su žalosne oči toliko toga vidjele, da će i sada znati prodrijeti u tajni smisao nepovezanih slika što se Hani vraćaju u sjećanje. Slike slične rasutim koraljima kad pukne nit na kojoj su bili nanizani. Baka zna svašta, jer je u nje medaljon, a u medaljonu pismo, a u pismu blagoslov ili nešto slično tome.

Ali baka pamti samo onu noć kad su strani neki ljudi u crnim uniformama došli po Ciporu. Ispreturali su sav stan, vikali i smijali se. Cipora se pred njima morala obući i probuditi Malku. Iz ormara je uzela nešto robe i stavila u zavežljaj. Potom je uzela Malku, koja je opet zaspala, na ruku i poslala s onim ljudima. Na stubama se Malka probudila i tražila Hanu. Plakala je i vikala za Hanom, pa se Cipora morala vratiti po lutku. To je sve što baka zna.

Hana, međutim, zna više od toga.

Pred kućom je čekao veliki kamion, pun ljudi. Bilo je tamno u njemu i nitko nije govorio. Samo je jedno dijete plakalo, ali to nije bila Malka. To je bilo posve malo dijete, još na prsima. Kamion je krenuo u noć.

Kad je počelo svitati, kamion se još vozio. Bio je natkrit i nitko nije znao kojim se pravcem vozi, ni koje je to mjesto, kad je kamion konačno stao. Sve je nagnulo prema izlazu, ali nitko nije smio izići. Jedna je stara žena, zgrčena i savijena, ležala na podu, a netko se sagnuo nad njome i rekao: blago njoj!

Kamion stoji i stoji.

Jedna je žena provirila kroz platneni pokrov iz njega i tražila vode.

— Evo ti vode, — reče vani visoki neki glas, pa kad je žena trgnula glavom unutra, tekla joj je krv iz nosa i ustiju.

Ljudi su u kamionu prestrašeno šaputali, a neki su starci mrljali molitve. Onda je uniformirani neki dugonja razgrnuo platno na ulazu i zavirio unutra. Gledao je od čovjeka do čovjeka i brojio.

— Četrdeset i četiri, — reče potom nekome, koga nije bilo vidjeti. Ženu na podu nije brojio.

Kamion stoji i stoji...

Malka je sjedjela materi u krilu. Skinula je Hami pregaču i izglačala je među dlanovima. Onda odjednom primakne usta materinom uhu i reče sasvim istih, jer se sramila pred tolikim svijetom: — Mamiši, ja bih pipi... — Pritom je bila blizu da zaplače od srama.

Cipora se preplašeno ogleda u kolima. Šta da radi? Najzad se odvaži i izviri napolje. Kamion je stajao pred ulazom u neko dvorište ograđeno bodljikavom žicom. Pred ulazom je stajala mlada, visoka i krupna plavokosa žena u kožnatom kaputu, sa vojničkom kapom na glavi. — Molim vas... — reče joj Cipora.

Ali u tom se času kamion stavi polaganō u gibanje vozeći se natraške u dvorište. Malka je zaboravila što je htjela, a Cipori odlane.

Kamion je stao pred dugačkom sivom zgradom. Pred zgradom je čekalo nekoliko vojnika, a jedan, i to baš onaj isti dugonja koji je ranije brojao ljude u kamionu, zapovjedi da svi iziđu. — Treba da se okupate i dezinficirate, — reče. — Stvari ostavite u kamionu.

Ljudi iziđoše. Dugonja pogleda u kola. — Šta je s ovom ženom? Dvojica neka joj pomognu izići!

— Umrta je u kolima, — reče neki grbavi starčić.

Dugonja se popne u kola i gurne lješinu nogom. Videći da se ne miče, iziđe i naloži šoferu da krene dalje.

Četrdeset i četiri Židova uđoše u prazno pretsoblje zgrade. Ovdje ih razvrstaše: muški na jednu, žene na drugu stranu. Onaj grbavi starčić izvadi iz džepa drvenu kutijicu i iz nje pažljivo izabere jednu cigaretu. Onda je zapali i zapuši. Jedan stražar, ugojen, crvena lica i klempavih ušiju, poviče na njega: — Utrni! Ovdje je zabranjeno pušiti.

Starčić se nije dao smesti. — Meni više nema nitko ništa zabranjivati: ni ti, ni tvoj Führer! — Smješkajući se potegne još dva duboka dima. Stražar pokuša učiniti strogo lice i, položivši ruku na pištolj, koji mu je visio o trbuhu, zakorači prema starčiću. Ovome se međutim ukoči pogled i on zatetura. Pogledavši staklenim očima svojeg susjeda i hvatajući mu se za rukav, reče zapinjući:

— Doviđenja, reb Jona, ja idem...

I složi se potom na pod. Cigaretu mu je ispala iz prstiju, a stražar stane na nju.

Dvije uniformirane žene, jedna od njih podmazanih očiju i jako našminkana, uđoše na vrata nad kojima je pisalo: Žene. — Žene i djeca ovamo, — reče ona podmazana i pokaže na vrata na koja je unišla.

Povorka od trideset žena i djece stavila se u pokret. Uđoše u dugačak i svjetao hodnik. Svijetlo je u nj upadalo na velike, gvozdanim rešetkama obijene prozore s lijeve strane. S desne strane, cijelom dužinom hodnika, stoje vrata do vrata, svaka pod svojim brojem. Ispod stropa teku gvozdene cijevi sa odvodima u pojedina odjeljenja.

Podmazana žena u uniformi otvori vrata broj 9. Povorka uđe u malo pretsoblje koje nije imalo prozora i bilo je samo jednom žaruljom osvijetljeno. Uzduž zidova bile su namještene klupe od jelovih dasaka, a nad klupama drvene vješalice.

— Svucite se!

Iz ovoga pretsoblja vodila su druga vrata u kupatilo. Vrata su bila gvozdена, sivom uljanom bojom obojena. U vratima prozorčić od debela stakla. Kraj vratiju prolaze cijevi sa ventilima od žute mjedi. Jedan manometar, jedan termometar i dva kontakta za električnu struju smještена su također tamo.

U pretsoblju je pod od cementa; bilo je hladno u njemu i žene su drhtale od zime. Dojenče, koje je bilo zaspalo, probudilo se i počelo je plakati. Mati, mlada oniska žena široka pjegava lica, htjede mu dati sisu, ali dijete ne prihvati, nego se i dalje grčilo u plaču.

Žene jedna po jedna prolaze kroz gvozdена vrata.

Kad je Cipora došla na red, istrže joj se Malka iz ruke i vrisnu:

— Neću! Neću! Neću! — Lutku je grčevito pritisnula na prsa i širokim se prestravljenim očima zagledala u gvozdена vrata.

Što je to odjednom dijete spopalo i preko kakovih je nevidljivih i neistraženih putova naslutilo opasnost, to ne umijemo protumačiti. Za to bi trebalo bolje poznavati dječju dušu. Pa ni onda nismo sigurni, bi li to bilo dovoljno da probijemo duboko racionalističko nepovjerenje kojim se u preuzetnosti svojoj ograđujemo protiv svega što leži ispod treće decimalne psiholoških suptilnosti.

Malkin vrisak dobio je odjeka. Žene se uzbuniše, kroz tupu poslušnost gomile izbi na površinu svijesti zov ugrožena života. Ima očito ticala u tom ljudskom životu, od kojih do ljudskog saznanja vode zaboravljeni, doduše, ali još intaktni vodovi. Žene stadoše kao ukopane, a one, koje su već ušle u kupatilo, opet se vratiše u prostor pred njime.

Uniformirana Nijemica pogleda na svoj ručni sat. Njezine su minute bile odbrojene. Kabina broj 9 ima da bude do 8.30 očišćена, a sada je deset minuta do osam. Nagnula se nad Malku i razvukla usta u leden i usiljen osmjeh.

— Zašto nećeš da se kupaš? Male se djevojčice moraju kupati!

Malka je nije razumjela. Nijemica je mljela jezikom i govorila dijalektom berlinskih predgrađa. Stisnuvši se uz mater i vjerujući da će je mati obraniti, Malka nastavi vikati:

— Neću!... Neću!...

Strpljivost Nijemice nije bila dugog vijeka. Opazivši lutku u ruci djeteta ona posegne za njom.

— Tko se neće kupati, neće dobiti lutku, — reče i htjede djetetu istrgnuti lutku iz ruku.

Ali Malka je branila svoju lutku. Otimajući se s Nijemicom za nju i osjetivši da joj izmiče iz prstiju, ona spusti glavu nad veliku bijelu mesnatu ruku s lakovanim noktima i ugrize je za prst.

Nijemica trgne rukom i videći da je do krvi ugrizena, udari Malku dvaput po ustima.

Cipora raskrili mršave nemoćne ruke nad djetetom i privine ga k sebi. Dijete je prestalo plakati trzajući se u grčevitom nečujnom jecanju. Žene ušutješe i prignuše glave.

Nijemica ode do ventila i pusti vodu. Iz kupatila se začu rominjanje tuševa, a oblak tople pare dopre u pretsoblje. — Stanite tamo pod vodu, — reče, — unutra je toplo.

A žene, koje se toplom vodom svakamo mogu namamiti, udoše u kupatilo. Teška se gvozdена vrata zatvoriše za njima škljocnuvši metalno i neopozivo svojom bravom da bi tako, jasno i nedvoumno, postavila granicu između života i smrti.

Točno deset minuta tekla je topla voda iz tuševa, a onda odjednom presahnuše. Kad se para razišla, vidjelo se da ni kupatilo nema prozora, nego samo umjetnu rasvjetu.

Žene su čekale da se otvore vrata i da se obrišu. Vjerovale su da će im dati u tu svrhu ručnike. Sada, kad je voda prestala teći, postalo im je, ovako mokrima, još hladnije. Jedna od njih učtivo pokuca prstom na prozorčić.

Nijemica, stojeći do svojih ventila, nije se obazirala na kucanje. Pažljivo promatrajući kazalo manometra otvori ventil za gas. Velika bijela mesnata ruka njezina sa lakovanim noktima i svježim tragom dječjeg ugriza nije krzmala, nije zadrhtala, nije se trgla, kad je u hermetički zatvoreno kupatilo pustila bezbojnu i bezmirisnu, nevidljivu i nečujnu trideseterostruku smrt. Ne trepnuvši okom, pratila je kazalo manometra, dok nije došlo do određene brojke. Tu je prestala otvarati ventil i tu je pogledala na sat. Deset minuta ima kazalo ostati na ovome mjestu, onda mora opet zatvoriti ventil. Iza daljih deset minuta ima da stavi električni ekshaustor u pogon. Taj će opet poslušnu i kontrolovanu, cijevima, ventilima, manometrima i pipcima zauzdanu i reguliranu njemačku smrt istjerati iz kupatila. Tome ne treba više od pet minuta. Sve je to ustvari jednostavno, pregledno i pouzdano, i kad je uniformirana Nijemica nakon tih pet minuta otvorila gvozdена vrata, ležalo je na betonskom podu trideset pomodrijelih lješeva.

Jedan od njih, lješ male Malke, držao je u grčevitom zagrljaju lutku Hanu. Urednoj, naličkanj uniformiranoj ženi nije bilo do lutaka. Ali vidjevši ovu, sjeti se da ju je zapravo trebalo oduzeti djetetu, jer se u kupatilo ništa ne smije unijeti. Takav je propis. Zato se sagne da popravi što je propustila. Ali mrtvo dijete tako je grčevito držalo svoju lutku, da mu je glava dvaput udarila o beton prije no što je žena uspjela da je istrgne iz mrtvog zagrljaja. S osjećanjem do kraja ispunjene dužnosti žena baci lutku u pretsoblje.

Ova je pripovijest lutke Hane ispričovijedana, razumije se, našim rječnikom i našim gledanjem na stvari. Ona sama, ne znajući ništa ni o životu, ni o smrti, vjerovala je da je Malku ostavila spatvati. Vjerovala je dapače u neiskusnosti svojoj da će, kad se vrati

u svoj stan, opet naći Malku u njemu. Ali baka, koja je imala zlatni medaljon o vratu, znala je više i razabrala više iz njena pripovijedanja. Iz njenih žalosnih očiju, u kojima je još zaostao slabašan otsjev svega saznanja što ga čovjek skuplja za života, čak je i nagluvi djed pročitao da se nitko više neće vratiti: ni David, ni Cipora, ni Malka.

— Hano, — reče baka, — Malka se neće probuditi.

— Dobro, — odgovori Hana. — Čekaću.

— Nećeš dočekati. Ona se nikada neće probuditi. Ne razumiješ li što to znači: nikada?

Hana nije razumjela. Izmirila se sa svim, ali što se iza ove prazne i nečuvene riječi krije, to nije shvatala.

— To ti je tako, Hano, — htjede baka još jednom da joj objasni, ali odustade.

— Kako? — zapita Hana. — Kako to misliš: nikada?

— Drugi put, — reče baka. — Laku noć! — pa se potom okrene djedu. Oboje se vratilo na svoja mjesta. Nisu bili ni potreseni, ni uzbuđeni. U njihovim drvenim okvirima za ova osjećanja nije bilo mjesta.

A Hana nije prestala razmišljati, pa ni onda kad se djevojčica u dječjem krevetu naglo okrenula i, zalamatavši u snu rukama, izbacila Hanu iz kreveta. Ležeći na daskama poda, Hana je razmišljala: šta znači nikada?

Kad je počelo svitati, Schmalzgruber je ustao, oprao se u kuhinji i obukao. U sedam je sati trebalo biti u službi.

Odlazeći iz sobe, koja je sva još bila zastrta noćnim koprenama, stao je teškom potkovanom čizmom lutki na glavu. Drobeći se pod čizmom i tonući u mrak, ona je ipak još dospjela da se javi:

— Bako, sad sam razumjela. Malka se neće vratiti. Nikada!